Розділ 5

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.92

С. О. КОРОЄД

ЗАХИСТ ПОРУШЕНОГО ПРАВА ЯК МЕТА ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Розглядається питання ефективності мети цивільного судочинства – захисту порушених прав та обґрунтовуються деякі шляхи підвищення його ефективності. Зазначається, що поняття судового захисту прав є складною юридичною категорією, яка характеризується, з одного боку, як процесуальна діяльність суду по захисту (відновленню) порушених прав, а з іншого боку, як результат такої діяльності, коли порушені права та інтереси суб'єктів права отримують судовий захист. Обґрунтовується, що не будь-який застосований судом захист, а тільки лише «ефективне поновлення у правах» за допомогою «ефективного засобу захисту» є метою цивільного судочинства. Робиться висновок, що мета судового захисту порушеного права має зводитися, в першу чергу, до усунення між сторонами правового конфлікту та остаточного вирішення (припинення) цивільно-правового спору та застосування ефективного способу захисту порушеного права, адекватного спірним матеріальним правовідносинам сторін та конкретним обставинам справи. Лише в такому випадку можна вести мову про ефективність судового захисту прав як мету цивільного судочинства.

Ключові слова: *цивільне судочинство, мета, завдання, захист права, ефективність, спір, усунення правового конфлікту.*

Короед С.А. **Защита нарушенного права как цель гражданского судопроизводства: проблемные вопросы обеспечения эффективности**

Рассматривается вопрос эффективности цели гражданского судопроизводства – защиты нарушенных прав и обосновываются некоторые пути повышения ее эффективности. Указывается, что понятие судебной защиты прав является сложной юридической категорией, которая характеризуется, с одной стороны, как процессуальная деятельность суда по защите (восстановлению) нарушенных прав, а с другой стороны, как результат такой деятельности, когда нарушенные права и интересы субъектов права получают судебную защиту. Обосновывается, что не любая примененная судом защита, а только лишь «эффективное восстановление в правах» с помощью «эффективного средства защиты» является целью гражданского судопроизводства. Делается вывод, что цель судебной защиты нарушенного права должна сводиться, в первую очередь, к устранению между сторонами правового конфликта и окончательному решению (прекращению) гражданско-правового спора и применению эффективного способа защиты нарушенного права, адекватного спорным материальным правоотно-

---

© *КОРОЄД Сергій Олександрович* – кандидат юридичних наук

шениям сторон и конкретным обстоятельствам дела. Только в таком случае можно говорить об эффективности судебной защиты прав как цели гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: *гражданское судопроизводство, цель, задачи, защита права, эффективность, спор, устранение правового конфликта.*

Koroed Sergii. **Protection of violated right as an objective of Civil Procedure: problems of provision of effectiveness**

It is reviewed the question of the effectiveness of objective of civil proceedings – protection of violated rights and it is justified some ways to increase its effectiveness. It is indicated that the concept of judicial protection of rights is a complex legal category, which is characterized, on the one hand, as the procedural activity of the court to protect (restore) violated rights, and on the other hand, as a result of such activities, violated rights and interests of individual are obtaining legal protection. It is proved that not any kind of protection applied by the court, but only "effective protection" with "effective remedy" is the purpose of civil proceedings. It is concluded that the purpose of the judicial protection of rights should be limited primarily to the elimination of legal conflict between the parties, and to the final judgment (dismissal) in a civil dispute and application of an effective way to protect the violated rights, adequate to material disputed legal relationship of the parties and to the specific circumstances of the case. Only in this case we can say about the effectiveness of judicial protection as objective of civil proceedings.

Key words: *civil proceedings, goals, objectives, protection of a right, effectiveness, dispute, elimination of legal dispute.*

Будь-який процес являє собою сукупність послідовних дій, які здійснюються задля досягнення певного результату, а також порядок здійснення якої-небудь діяльності. Така діяльність має свою процесуальну форму і своїм призначенням має реалізацію норм матеріального права. Крім того, будь-яка процесуальна діяльність має своє функціональне призначення, яке розкривається через її завдання і цілі.

Будучи формою реалізації правосуддя в цивільних справах, цивільне судочинство має своїм завданням справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, а метою – захист порушених прав і інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК).

Загальна декларація прав людини встановила право кожної людини на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (стаття 13).

Таким чином, будь-який захист цивільних прав, що здійснюється судом в порядку цивільного судочинства, має бути ефективним, що безпосередньо залежить від ефективності засобів (способів) захисту, застосовуючи які суд має враховувати правову позицію Конституційного Суду України, згідно з якою правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах[1].

Питання, які стосуються судового захисту прав, є ключовими для науки цивільного процесуального права, адже ефективність судового захисту пов'язана із належним виконанням судом завдань цивільного судочинства, є критерієм оцінки його ефективності. Крім того, як відомо, захист порушеного права як мета цивільного судочинства виступає одним загальним об'єктом системи

цивільних процесуальних правовідносин[2], а тому має універсальне значення для всього цивільного судочинства. Зазначені питання пов'язані, передусім, із цивільною процесуальною формою в цілому та окремими аспектами забезпечення її ефективності, та в тій чи іншій мірі розглядалися такими вченими-процесуалістами, як В.В. Баранкова, С.С. Бичкова, В.А. Бігун, С.В. Васильєв, Є.В. Васьковський, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, С.А. Курочкін, П.І. Радченко, Н.О. Рассахатська, І.В. Решетнікова, Н.Ю. Сакара, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, М.К. Треушніков, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.Й. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков і ін., а також суддями – Д.Д. Луспеником, В.В. Кривенком, П.І. Шевчуком, А.Г. Яремою. Ми ж спробуємо розібратися, в яких випадках судовий захист порушених прав слід вважати ефективним в порядку цивільного судочинства, а також спробуємо окреслити деякі шляхи підвищення ефективності судової процесуальної діяльності зі здійснення захисту прав.

Розглядаючи юридичну категорію «судовий захист права», ми керувалися, передусім, тим, що зазначене поняття має два аспекти: матеріально-правовий та процесуальний.

Щодо матеріально-правового аспекту, варто відзначити, що вчені-цивілісти вважають, що основна увага при здійсненні правового захисту повинна бути зосереджена на самому суб'єктивному праві, а також на недоторканості правопорядку. Тобто, у випадку застосування засобів захисту основним є оборона самого права уповноваженої особи або (і) правопорядку[3]. Отже, з цього випливає, що в матеріально-правовому аспекті застосований судом спосіб захисту має в кінцевому підсумку породжувати для сторін матеріально-правові наслідки і бути дієвим засобом оборони суб'єктивного цивільного права уповноваженої особи.

Що ж стосується процесуального аспекту, то вчені-процесуалісти діяльність по захисту права розуміють як встановлення фактичних обставин цивільної справи, застосування відповідних норм права, визначення способів захисту права і ухвалення рішення[4].

Таким чином, досліджуючи процесуально-правову природу судового захисту порушених прав, ми виходимо з того, що поняття судового захисту прав є складною юридичною категорією, яка характеризується, з одного боку, як процесуальна діяльність суду по захисту (відновленню) порушених прав, свобод та інтересів учасників цивільних правовідносин, а з іншого боку, як результат такої діяльності, коли порушені права та інтереси суб'єктів права отримують судовий захист.

Саме з результатом процесуальної діяльності, коли відбувається фактичний захист порушених прав ефективним засобом (способом), вищенаведені міжнародні акти пов'язують право на ефективне поновлення в правах. При цьому ми вважаємо, з огляду на функціональне призначення правосуддя і місця судової влади в державі, не будь-який застосований судом захист, а тільки лише «ефективне поновлення у правах» за допомогою «ефективного засобу захисту» є метою цивільного судочинства.

З теорії права нам відомо, що ефективність будь-якої діяльності, в тому числі й процесуальної, являє собою співвідношення між визначеною метою і досягнутим результатом. Тобто, ефективність визначається тим, наскільки в ході здійснення певної діяльності реалізуються ті завдання, які визначені як результативні для відповідного виду діяльності.

На думку А.В. Цихоцького, «ефективність» як функціонально-цільова категорія є вихідною при дослідженні соціального результату буття того чи іншого

явища взагалі і державно-правових реалій зокрема; ефективність відображає ступінь здійснення суспільних очікувань[5].

Оскільки суд здійснює захист порушених цивільних прав та інтересів способом (засобом), встановленим законом чи договором (ст. 16 ЦК), тому і застосований судом спосіб захисту порушеного права має бути ефективним.

Як відомо, способом захисту є визначені матеріальним правом (законом або договором) примусові заходи, спрямовані на відновлення порушених чи підтвердження оспорюваних чи невизнаних прав, припинення їх порушення, компенсацію заподіяної потерпілому шкоди, або ж інші заходи, що здатні ліквідувати несприятливі наслідки для потерпілого і впливати на порушника.

З цього випливає, що спосіб захисту права, який застосовується судом, має бути здатним реально відновити або іншим дієвим шляхом захистити порушене право позивача.

З огляду на функціональне призначення судової влади і зміст правосуддя, ефективним буде такий спосіб (засіб) судового захисту, який призведе до потрібних матеріально-правових результатів і наслідків, а також створить найбільший юридичний ефект для позивача, якого він очікує від звернення до суду. Тому при перевірці адекватності обраного позивачем способу захисту необхідно виходити, передусім, з мети, яку переслідує позивач, звернувшись до суду з відповідним позовом, тобто варто враховувати його заінтересованість, яка повинна носити матеріально-правовий характер[6].

Зазначене дає нам підстави для висновку, що суд має з'ясовувати дійсні причини виникнення спору і причини звернення позивача до суду з відповідним позовом, адже саме від цього залежить визначення заінтересованості позивача отримати судовий захист, а також спосіб, який в спірних правовідносинах здатен задовольнити вимоги позивача.

Звісно ж, позивач має зазначати в своїй позовній заяві зміст позовних вимог, проте це для суду не повинно бути вирішальним, якщо суд дійде висновку, що за конкретних обставин справи усунути правовий спір і захистити порушені права позивача можливо лише в інший спосіб, передбачений законом чи договором, адже цього від суду вимагає визначена цивільним процесуальним законодавством мета цивільного судочинства.

Виходячи з вищевикладеного, а також враховуючи диспозитивні і змагальні засади цивільного судочинства, ми можемо констатувати, що суд не може задовольнити позов і застосувати вказаний позивачем в позовній заяві спосіб захисту, якщо такий спосіб не відповідає характеру спірних матеріальних правовідносин сторін, або ж такий спосіб не призведе до «ефективного відновлення в правах», тобто не призведе до припинення конфліктної ситуації, що стала предмет судового розгляду.

Таким чином, неефективність способу захисту, обраного позивачем, неминуче спричиняє неефективність правосуддя в цивільних справах, вимагає від позивача додаткових зусиль і часу для пред'явлення нового позову з іншим («правильним») способом захисту порушеного права або ж пошуку інших шляхів (як правових, так й не правових) вирішення конфлікту.

Разом з тим, як ми знаємо, ефективність правосуддя в цивільних справах залежить від найбільш повного виконання завдань цивільного судочинства, які повинен реалізувати суд. При цьому ми підтримуємо думку вчених, що метою діяльності всієї судової системи є саме усунення правового конфлікту в суспільстві[7].

З огляду на це ми вважаємо, що саме суд від імені держави і має забезпечити громадянам їх право на ефективне поновлення в правах і ефективний засіб судового захисту, що гарантовано міжнародним і національним законодавством.

Такий обов'язок держави не може перетворювати суд в пасивного учасника цивільних процесуальних правовідносин і усувати його з процесу реалізації сторонами своїх диспозитивних і змагальних прав. В силу місця суду в правій і соціальній державі, де людина є найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав і свобод є головним обов'язком держави, а також функціонального призначення правосуддя і його правової природи, саме на суд має бути покладена повна відповідальність за «ефективне відновлення в правах «, а отже й обов'язок визначення (вибору) правильного способу захисту порушеного права, ефективного та адекватного в конкретних спірних правовідносинах сторін, з урахуванням встановлених судом фактичних обставин справи.

Варто зауважити, що визначення способів захисту прав має покладатися саме на суд, випливає також із визначення форми захисту[8], оскільки саме суд застосовує відповідні норми права і при ухваленні рішення визначає спосіб захисту.

В цьому аспекті необхідно також приєднатися до думки І.В. Решетнікової і В.В. Яркова, які слушно зауважують, що треба не лише розглядати справу, але й знайти законний шлях вирішення конфлікту, який відповідатиме інтересам сторін[9], адже саме судді, які є юристами і діють іменем України, мають створити громадянам всі умови щодо реалізації ними права на справедливий судовий розгляд та ефективний судовий захист.

З огляду на вищевикладене ми переконані, що втручання в диспозитивні права позивача буде мати соціально справедливий і необхідний в правосудних цілях та інтересах позивача характер, адже звернувшись до суду з позовом за судовим захистом і маючи за мету вирішити спір, відновивши через суд свої права або ж спонукавши відповідача до вчинення певних дій, позивач, таким чином, погоджується на таку «послугу держави», оскільки головним завданням суду якраз і є саме вирішення правового спору, в результаті чого правовий спір має остаточно припинятися або шляхом підтвердження наявності між сторонами певних правовідносин, або присудження позивачеві компенсації, або спонукання відповідача до примусового виконання обов'язку в натурі.

Додатковим аргументом на користь розширення активних повноважень суду може свідчити та обставина, що за останні роки почастішали випадки ухвалення судами рішень про відмову в позові з мотивів обрання позивачем неправильного способу захисту його прав, з приводу чого навіть вироблена усталена судова практика Верховного Суду України. У такому випадку факт порушення прав позивача має місце, але в захисті відмовляється фактично через юридичну необізнаність (безграмотність) позивача. Тобто, мова йде про те, коли задекларована мета цивільного судочинства – захист порушеного права – не досягається з вини позивача. Проте, як справедливо зауважують деякі вчені-процесуалісти, які виступають за розширення процесуальної активності суду з метою забезпечення рівності сторін в правових можливостях користування процесуальними засобами захисту їх інтересів: «допомогу тому, хто не вміє, – це обов'язок судді»[10]. До того ж, виходячи із загальних засад і змісту цивільного процесуального законодавства, завдання і мета цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК) адресовані саме суду, а відтак саме останній має забезпечити їх реалізацію. Таку ж думку сьогодні фактично підтримують й науковці[11].

Навіть дореволюційний процесуаліст Є.В. Васьковський свого часу, розглядаючи принципи диспозитивності і суддівського керівництва, зазначав, що панівне становище в процесі належить саме суду як представнику державної влади, якій підкорені сторони, дії яких зводяться лише до того, щоб порушити діяльність суду і надати йому матеріал для постановлення правильного рішення[12].

Вищевказані доводи дають нам підстави вважати, що мета судового захисту порушеного права повинна зводитися, в першу чергу, до усунення між сторонами правового конфлікту та остаточного вирішення (припинення) цивільно-правового спору, у випадку його наявності, та застосування ефективного способу захисту порушеного права, адекватного спірним матеріальним правовідносинам сторін та конкретним обставинам справи. Лише в такому випадку можна вести мову про ефективність судового захисту прав як мету цивільного судочинства. Таке розуміння мети цивільного процесу, у свою чергу, має позитивно вплинути на забезпечення ефективності цивільного судочинства, своєчасний і повний та реальний захист прав суб'єктів спірних матеріальних правовідносин.

1. *Рішення* Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03/print1360002889557622. **2.** *Курс* цивільного процесу: підручник / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 407. **3.** *Охорона* і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / [за заг. ред. академіка НАПрН України Я.М. Шевченко]. – Х.: Харків юридичний, 2011. – С. 12, 17. **4.** *Васильев С.В.* Гражданский процесс: учебное пособие. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – С. 10. **5.** *Цихоцкий А.В.* Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам / Цихоцкий А.В. – Новосибирск: Наука, Сибирское предприятия РАН, 1997. – С. 143. **6.** *Короєд С.О.* Юридична заінтересованість у цивільному процесі / С. О. Короєд // Судова апеляція. – 2011. – № 4 (25). – С. 92. **7.** *Дегтярев С.Л.* Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы / Дегтярев С.Л. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 249. **8.** *Васильев С.В.* Цит. работа. – С. 10. **9.** *Решетникова И.В.* Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М.: НОРМА, 1999. – С. 27, 28. **10.** *Тимченко Г.П.* Принцип доступності судового захисту в історичному та теоретичному аспектах / Г. П. Тимченко // Судова апеляція. – 2010. – № 3 (20). – С. 8. **11.** *Прилуцький С.В.* Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія / Прилуцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 11. **12.** *Васьковский Е.В.* Учебник гражданского процесса / [под ред. и с предисл. В.А. Томсинова]. – М.: Зерцало, 2003. – С. 96, 100.

УДК 347.78

Т. М. ВАХОНЄВА

ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ МАЙНОВИХ ПРАВ ОРГАНІЗАЦІЙ МОВЛЕННЯ ЯК СУБ'ЄКТІВ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вивчено основні компоненти змісту майнових прав організацій мовлення на передачі (програми) та особливості їх реалізації. Визначено основні види використання пе-

© *ВАХОНЄВА Тетяна Миколаївна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернігівського державного технологічного університету